Uppsala, biskop Karl av Västerås och Johannes Messenius

Historieskrivning och feltolkningar kring en medeltida källa om Uppsala

LARS GAHRN

Historieskrivningen kring Uppsalas äldre historia är av många anledningar svår att utreda. Här som så ofta annars är det så, att ett misstag hos en äldre historieskrivare ofta har givit upphov till flera andra under senare tid. På så vis har historieskrivningen med tiden blivit allt mer invecklad och förbryllande. Utgångsläget var som upplagt för att misstag skulle begås. Vi har nämligen bredvid varandra två orter, som bägge heter Uppsala, dels Gamla Uppsala, där hednatemplet låg, och där senare den första domkyrkan byggdes, dels Nya Uppsala, som tidigare hette Östra Aros, där den nya domkyrkan sedermera byggdes. Alldeles intill nya domkyrkan ligger Trefaldighetskyrkan eller landsförsamlingens kyrka. Ärkesätet flyttades från Gamla Uppsala till Östra Aros år 1273. Om man har klart för sig, att Östra Aros först därefter och aldrig dessförinnan kallades Uppsala, behöver man inte göra sig skyldig till några allvarligare förväxlingar, men för de gamla historieskrivarna var det okänt, att Östra Aros inte hade hetat Uppsala förrän efter 1273.[1]

På 1400-talet uppgav Ericus Olai (död 1486), att hednatemplet hade legat inne i Östra Aros på den plats, där senare Trefaldighetskyrkan byggdes.[2] Ericus räknas som den svenska historieskrivningens fader, och hans krönika lästes av alla efterföljande historieskrivare. Uppgiften har därför orsakat en svårartad förvirring och allvarlig osäkerhet, som gör sig gällande ända in i våra dagar.

Anteckningar ur biskop Karls utredning vållade ett häftigt meningsutbyte

Under 1670-talet rasade i Uppsala en lärd fejd mellan professorerna Johannes Schefferus och Olof Verelius. Schefferus hävdade, att hednatemplet hade legat i Östra Aros, och stödde sig på bland andra Ericus Olai. Verelius hävdade däremot, att hednatemplet hade legat i Gamla Uppsala strax utanför lärdomsstaden. Då återfann Verelius´ vän Olof Rudbeck ett pergamentsblad i en volym, som hans far, västeråsbiskopen Johannes Rudbeckius, hade

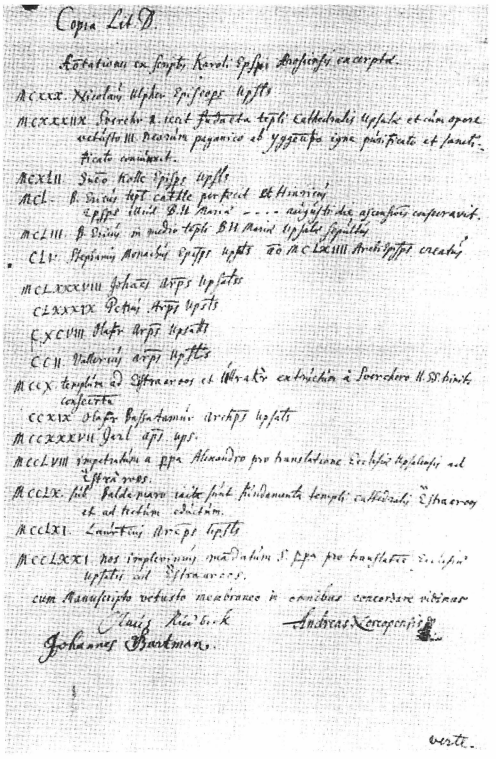

Fig 1. Olof Verelius lät skriva av Annotationes, som torde ha försvunnit i den stora branden 1702. Avskriften finns dock alltjämt bevarad. Man har eftersträvat, att i görligaste mån efterlikna manuskriptet, och de många förkortningarna har inte upplösts. Olof (Olaus) Rudbeck, Johannes Gartman och Andreas Norcopensis intygar, att avskriften i allo överensstämmer med originalet. (Översätttning till svenska finns på sidorna 94–95 och 114, not 7.)

ägt. På bladet fanns nedskrivna "Anteckningar ur en utredning av biskop Karl av Västerås". Här fanns många uppgifter rörande ärkestiftets historia mellan åren 1130 och 1271. En av dem ger vid handen, att hednatemplet skulle ha legat invid den

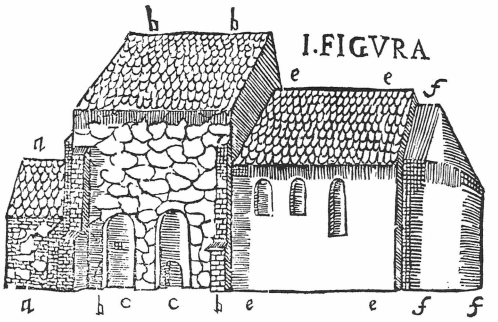

Fig 2. Olof Verelius avbildade kyrkan i Gamla Uppsala och uppmärksammade de igenmurade valvbågarna i högkyrkan. Dessa fick stor betydelse, när Olof Rudbeck började rita hus.

Fig 3. När Olof Rudbeck ritade hus, försågs de med rundbågsblinderingar (insänkningar i yttermuren), som erinrade om de igenmurade valvbågarna i Gamla Uppsala kyrka. Här ser vi Olof Verelius´ stenhus vid Övre Slottsgatan, rivet 1906. Foto i Upplandsmuseets arkiv.

första domkyrkan ute i Gamla Uppsala. Verelius skyndade sig att trycka denna viktiga källa, som kom ut i två upplagor 1678, men Schefferus blev honom inte svaret skyldig utan gjorde gällande, att denna källa i själva verket vore förfalskad. Ett flertal forskare godtog visserligen anteckningarna, men ändå blev det på sikt så, att uppgifterna avfördes som källa och kom att betraktas som en förfalskning.

Ämnet upptogs till grundlig behandling först inemot 300 år senare, då Kjell Kumlien kunde påvisa, att anteckningarna var vad de utgav sig för att vara, nämligen anteckningar ur en utförligare och nu tyvärr förlorad källa. Någon förfalskning kan det inte vara fråga om, ty många av biskop Karls uppgifter var okända för 1600–talets lärde och har bekräftats först under senare tider. På 1600–talet visste man inte ens, att biskop Karl hade funnits till. I samband med flyttningen av ett ärkesäte var det vanligt, att man sammanställde en historik över stiftet och själva flyttningen. Påven utsåg ett ombud, som skulle ombesörja både det ena och det andra i samband med flyttningen. Anteckningarna är just en sådan historik, och påvens ombud var just biskop Karl av Västerås. Kumlien införde i sin bok såväl ett faksimil av Verelius´ tryckta text som ett faksimil av en noggrann avskrift med icke upplösta förkortningar.[3]

I en anmälan av Kumliens utredning anslöt sig Sune Lindqvist helt och hållet till hans slutsatser och påpekade, att den gamla domkyrkans byggnadssätt styrkte en av anteckningarnas uppgifter. Även Jan Liedgren anmälde boken och instämde i Kumliens slutsatser. Han tillfogade dock följande viktiga ord: "Frågan är om den traderade texten överarbetats och om den rätt återger sin källas primäruppgifter. Här finns utrymme för fortsatt debatt."[4] Nils Sundquist tvekade dock inte att beteckna anteckningarna som en 1600-talsförfalskning. År 1953 hade han i en utförlig utredning hävdat, att Uppsala hednatempel hade legat inne i Östra Aros (Uppsala stad), men om anteckningarna vore riktiga, skulle all hans möda ha varit förgäves, ty enligt anteckningarna skulle ju hednatemplet ha legat alldeles invid domkyrkan ute i Gamla Uppsala. Sundquist genmäler nu, att anteckningarnas uppgifter om upp-

Fig 4. Mitt inne i Uppsala kvarstår Johannes Schefferus´ bibliotek, ritat av Olof Rudbeck och försett med blinderingar, som liknar de igenmurade valvbågarna i Gamla Uppsala kyrka. Verelius och Schefferus hade olika uppfattningar om Gamla Uppsala kyrka, men bägge ägde således hus, som var präglade av denna byggnads stil. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

salakyrkornas byggnadsår inte alls överensstämmer med hans egna tidsbestämningar av dessa kyrkor. Hans försök att tidfästa kyrkorna är dock både osäkra och omstridda. Han hävdar vidare, att anteckningarna gav stöd år Rudbecks, upptäckarens, egna uppfattningar rörande Uppsala hednatempel. Detta gör saken synnerligen misstänkt. Sundquist påpekar vidare, att Rudbecks pergamentsblad omöjligen kan ha skrivits på medeltiden. Något sådant har Kumlien heller aldrig hävdat. Han påpekar tvärtom, att detta är sena anteckningar ur en förlorad medeltidskälla.[5]

Jan Arvid Hellström, Rune Norberg och Lars Gahrn har anslutit sig till Kumliens uppfattning om anteckningarna.[6] Källan har dock två svagheter. Dels är det fråga om sentida anteckningar och inte den ursprungliga utredningen med biskopens egna ordalag. Dels dök källan upp påfallande sent. Dessa påpekanden från Liedgren och Sundquist är väl värda att taga fasta på. Det är således angeläget att finna äldre anteckningar, som visar, att denna källa har varit känd före 1670-talet, och som kan bekräfta åtminstone en del av dess uppgifter. En sådan källa finns också. Redan 1611 har Johannes Messenius, som 1609–1613 var professor i Uppsala, känt till och begagnat uppgifter ur biskop Karls utredning.

Det finns flera likheter mellan biskop Karls uppgifter och Johannes Messenius´ uppgifter

Följande uppgifter ur anteckningarna är av värde för den följande utredningen:

"År 1138 lade Sverker I grunden till biskopskyrkan i Uppsala och förenade den med de tre gudarnas hedniska gamla byggnadsverk, som hade renats av Yggemund medelst eld och helgats."

Fig 5. Bildunderskriften upplyser om att Johannes Messenius var "filosofie doktor och kejserlig poet, professor i juridik och statskunskap i Uppsala och därefter bisittare i den kungliga hovrätten i Stockholm" – men nämner inte med ett ord det som har skapat hans storhet inför eftervärlden, nämligen att han var sin tids främste historiker. Under sin korta tid i Uppsala (1609–13) försummade han inte att samla in uppgifter om staden, ty som hans valspråk säger: "Utan vitterhet är livet likt döden."

"År 1150 fullbordade den salige Erik biskopskyrkan, och biskop Henrik invigde och helgade henne åt den saliga jungfrun Maria i augusti månad, på hennes himmelsfärds dag."(Johannes Peringskiöld läste i stället: "....åt den salige Laurentius, martyren, den 15 augusti, den dag då man firade jungfru Marias upptagande till himmelen.")

"År 1153 begravdes den salige Erik mitt i den saliga jungfrun Marias helgedom." (Johannes Peringskiöld läste i stället: "År 1161 begravdes den salige Erik mitt i den salige martyren Laurentius´ helgedom.")

"År 1210 invigdes och helgades åt den Heliga Treenigheten den helgedom, som av Sverker II hade uppförts vid Östra Aros och Ulleråker."

"År 1258 utverkades av påven Alexander (tillåtelse) för flyttning av Uppsala kyrka (det vill säga ärkesäte) till Östra Aros."

"År 1260 lades under Valdemar(s regering) grunden till biskopskyrkan i Östra Aros, och den uppfördes till taket."

"År 1271 hava vi uppfyllt den helige faderns uppdrag angående flyttandet av Uppsala kyrka (det vill säga ärkesäte) till Östra Aros."

Härutöver finns endast några årtal rörande stiftets biskopar och ärkebiskopar samt uppgiften, att biskop Stefan år 1164 utnämndes till ärkebiskop.[7]

Nu är det dags att gå över till Johannes Messenius. I sin skrift Sveopentaprotopolis från 1611 anför han Ericus Olai, som skriver att både hednatemplet och kungasätet ursprungligen fanns i Nya Uppsala, men att kungasätet senare flyttades till Gamla Uppsala. På den plats, där hednatemplet hade legat, byggdes i sinom tid Trefaldighetskyrkan. Längre fram berättar Messenius, att det "hyperboreiska folket" "byggde en biskopskyrka nära den kungliga uppehållsplatsen vid högarna." Men nu skall han själv få ordet: "Den högädle konung Sverker II sörjde med stor iver för, att han skulle kunna smycka Sveriges rike med den heder, som ett ärkesäte medför, och han lade biskopskyrkans grundvalar – som voro av marmor – på just den mark, där avgudarnas tempel under föregående århundraden hade firats och frodats. Men förekommen av ett oväntat olycksöde, kunde han icke fortsätta detta bygge ända till dess fullbordan. Därför uppförde hans efterträdare på konungatronen, nämligen Sankt Erik, på ett lysande sätt ända upp till taket den byggnad, som företrädaren på ett kostnadskrävande sätt hade påbörjat. Sankt Erik drevs av alldeles samma nitälskan att grunda helgedomar och åstadkom detta arbete under loppet av en synnerligen kort tidsrymd. Då denne ärorike konung hade undanröjts genom ett synnerligen orättfärdigt dödssätt, kunde man knappt inte lägga sista handen vid detta bygge under två århundraden. Den salige Erik blev nämligen halshuggen på den dag, då en högtidlighet till åminnelse av Kristi himmelsfärd firas, och detta skedde på den plats i Uppsala, där inom den kungliga trädgården idag en synnerligen klar källa springer fram. Över denna källa stod fordom ett litet kapell byggt av fyrkantig sten. Vidare eftersom han på grund av sin kungliga värdighet inte skulle vara

begraven på den plats, där nu en liten helgedom, uppkallad efter Sankt Eriks namn, står uppbyggd, upptog man, sedan danskarna, den helige mannens dråpare, hade tillintetgjorts och ända till nedslaktning utplånats av upplänningarna och hälsingarna..., konungens lekamen ur dess opassande grav och begrov den i den gamla biskopskyrkan med en värdig likbegängelse."[8]

Det finns flera likheter mellan anteckningarna ur biskop Karls utredning och Messenius uppgifter. Dessa är följande:

- Enligt bägge källorna grundlade Erik den heliges företrädare konung Sverker en biskopskyrka.
- Enligt bägge källorna låg denna kyrka på hednatemplets plats.
- Såväl anteckningarna som Messenius nämner årtalet 1138 i samband med konung Sverker.
- Enligt bägge källorna fullbordade eller så gott som fullbordade Sankt Erik kyrkan.
- Enligt bägge källorna begrovs Sankt Erik i kyrkan först 1161 eller efter sin motståndares fall.
- Enligt anteckningarna grundlades biskopskyrkan i Östra Aros år 1260, och att döma av Messenius uppgifter skall en biskopskyrka i Uppsala ha grundlagts vid mitten av 1200-talet.

Mellan de båda källorna finns också vissa skillnader, men dem återkommer jag till. Messenius har hela tiden trott på Ericus Olai, som hävdade att hednatemplet hade legat inne i Östra Aros, på Trefaldighetskyrkans plats. Därför har biskop Karls uppgifter ställt till en så svårartad förvirring för honom, att han slutligen förkastade dem, och vi skulle inte kunna reda ut denna härva annat än med tillgång till biskopens utredning. Låt oss granska likheterna en och en.

Enligt båda källorna grundlade Erik den heliges företrädare konung Sverker en biskopskyrka

På Messenius tid och långt senare åberopade man i första hand Erikslegenden, när man uttalade sig om biskopskyrkans ålder, ty denna källa var mycket välkänd och ansågs ännu vara fullt tillförlitlig. Det heter om Erik: "Först och främst grep han sig an kyrkan i Uppsala, som hade grundats av de gamla kungarna, nämligen hans förfäder, och som något litet hade uppbyggts. Han insatte präster där för gudstjänsten och bemödade sig ivrigt om att fullborda kyrkan med stora och arbetskrävande byggnadsverk."[9] Flera konungar före Erik hade alltså byggt på kyrkan, och de måste ha varit minst tre, ty några av Eriks förfäder hade byggt på kyrkan – således minst två –, och eftersom Eriks företrädare Sverker inte var hans förfader eller ens släkting, måste minst tre konungar före Erik ha byggt på kyrkan.

Nu hävdar emellertid Messenius 1611, att Sverker hade grundlagt en biskopskyrka. Han framför alltså en helt annan uppgift än Erikslegenden, och enda rimliga förklaringen är, att han måste ha stött på en uttrycklig källuppgift.

Fig 6. Enligt biskop Karls utredning grundlade konung Sverker I år 1138 biskopskyrkan i Uppsala invid hednatemplet. Enligt Messenius grundlade konung Sverker en biskopskyrka i Uppsala på hednatemplets plats. Messenius bygger uppenbarligen på biskop Karls uppgifter och visar, att dessa var tillgängliga redan 1611. Den ursprungliga kyrkan var en korskyrka med fyra korsarmar, som utgick från den kvarstående "högkyrkan". Nu finns bara den östra korsarmen, den så kallade "lågkyrkan", kvar. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Henrik Schück har visserligen framfört tanken, att Messenius "möjligen" kan ha missförstått Erikslegenden, och på så vis fått för sig, att Sverker skulle vara grundläggaren,[10] men nej: Messenius kunde läsa rätt innantill. Det framgår klart av Scondia, där han skriver: "Det är en allmän mening bland de författare, som skriva om Sveriges historia vad det gäller denna tid, att konung Sverker och vissa av hans föregångare hava lagt grunden till biskopskyrkan i Uppsala där den i dag står." Orden "vissa av hans företrädare" (quidam antecessorum) [11] visar, att Messenius helt riktigt har tolkat Erikslegenden så, att minst två av Sverkers och minst tre av Erik den heliges företrädare har byggt på kyrkan. Messenius har inte hämtat uppgiften att Sverker var grundläggare ur Erikslegenden.

Enligt bägge källorna uppfördes denna kyrka på hednatemplets plats

Enligt anteckningar ur biskop Karls utredning lades grunden till biskopskyrkan i Uppsala så nära det gamla hednatemplet, att man förenade de båda byggnaderna. Enligt Johannes Messenius lades biskopskyrkans grundvalar "på just den mark, där avgudarnas tempel under föregående århundraden hade firats och frodats." Även Ericus Olai hade påstått, att en kristen kyrka i Uppsala hade uppförts på hednatemplets plats. Messenius anför Ericus Olais utsaga ordagrant två gånger och omskriver den med egna ord en gång.[12] Messenius har dock inte hämtat sin uppgift från Ericus, ty denne berättar, att Trefaldighetskyrkan i Östra Aros var byggd på den plats, där hednatemplet tidigare hade stått, men hos Messenius var det "biskopskyrkan", som uppfördes på denna plats. Trefaldighetskyrkan har emellertid aldrig varit biskopskyrka utan endast landsförsamlingens helgedom. Den brukade litet vanvördigt kallas "bondkyrkan". Den stora biskopskyrkan bredvid Trefaldighetskyrkan började byggas först under senare hälften av 1200-talet – så långt är alla ense –, och den enda biskopskyrka, som uppfördes i Uppsalatrakten på 1100-talet, var kyrkan i Gamla Uppsala, densamma som åsyftas i anteckningarna.

Messenius var dock inte medveten om, att den biskopskyrka som han omnämnde var kyrkan i Gamla Uppsala, ty biskopskyrkan byggdes ju på hednatemplets plats, och eftersom detta enligt Ericus Olai hade legat i Östra Aros, måste även biskopskyrkan ha grundlagts i Östra Aros. Hade Messenius vetat, att Ericus hade fel, och att hednatemplet i själva verket hade legat i Gamla Uppsala, då hade allt blivit riktigt, men nu blev han bara förvirrad, när han började tänka efter.

På grund av Ericus Olais felaktiga uppgifter om hednatemplets läge har Messenius alltså fått för sig, att redan Sverker under 1100-talets förra hälft hade grundat en biskopskyrka i Östra Aros. Nu vet Messenius emellertid mycket väl, att man beslutade att flytta biskopssätet från Gamla Uppsala till Östra Aros först 1270, att man fick tillstånd till flyttningen vid den tiden, och att man genomförde flyttningen 1273. (Genom flera felaktiga slutsatser ansåg han sig senare kunna fastslå, att svear och götar hade begärt tillstånd till flyttningen 1162, och att påven hade givit sitt tillstånd 1163 eller 1164, men detta förändrar i sak ingenting).[13] Detta innebär, att man skulle ha börjat bygga en biskopskyrka i Östra Aros, fastän biskopssätet fanns i Gamla Uppsala, och fastän man ännu saknade både beslut och tillstånd rörande biskopssätets flyttning. Messenius begrep senare, när han skrev Scondia, att alla uppgifter inte kunde vara riktiga, och han skriver: "Behöver jag säga mer? Den nya kyrkans grundvalar kunde ingalunda läggas på en plats, som var beryktad för en så fruktansvärd avgudadyrkans orenhet, förrän man från Rom utverkade tillåtelse att flytta kyrkan till denna plats."[14]

Erik den helige stupade som bekant

inne i Östra Aros, och om det här hade funnits en biskopskyrka redan 1160, skulle kungen givetvis ha begravits där, menar Messenius. "Därför bör de gamles berättelse om dessa ting – den är nästan helt tvärtemot min tolkning – förstås på så sätt, att Sankt Erik och hans företrädare först grundlagt biskopssätet i det lantliga Uppsala (Gamla Uppsala), rikligt försett det med ägodelar, där byggt en kyrka, som för den tidens måttfulla sed var synnerligen framstående, och prytt den med förnämlig utrustning." Äntligen har Messenius begripit att kyrkan, som Erik den helige och hans företrädare arbetade på, var biskopskyrkan i Gamla Uppsala. Han har kommit till denna insikt genom att förkasta "de gamles berättelse".[15]

Kyrkan omtalas i två källor, nämligen i Erikslegenden och i biskop Karls utredning. I legenden finns ingenting, som skulle tala för att kyrkan låg i Östra Aros, men i biskopens utredning sägs, att kyrkan byggdes invid hednatemplet. Endast denna uppgift kunde tolkas så, att kyrkan låg i Östra Aros. Ericus Olai hävdade ju att hednatemplet låg i Östra Aros. "De gamles berättelse" måste vara biskop Karls utredning, och när Messenius trodde, att han förkastade dess uppgift om biskopskyrkan, förkastade han i själva verket bara sitt eget missförstånd.

Messenius överger således slutligen sin egen missuppfattning, att domkyrkan i Östra Aros skulle ha byggts redan på Sverkers tid, men även i Scondia håller han fast vid uppfattningen, att hednatemplet låg på samma plats som domkyrkan i Östra Aros, fastän Ericus Olai uppgav att hednatemplet hade legat på Trefaldighetskyrkans plats. Han skriver nämligen att basilikan började byggas "inom det område, där en gång avgudarnas lysande helgedom hade stått". Det tog emellertid lång tid att fullborda den nya basilikan. "Under tiden hava biskoparna använt sig av den kyrka, som hade uppförts inom det närbelägna område, där de fåfängliga avgudarnas lund fordom hade florerat, och som hade invigts åt den heliga Treenighetens ära."[16] Domkyrkan låg alltså på hednatemplets plats och Trefaldighetskyrkan på tempellundens plats. Här jämkar Messenius samman två motstridande uppgifter, dels Ericus Olais uppgift om hednatemplets läge, dels sin egen missuppfattning av biskop Karls uppgift om hednatemplets läge.

Såväl anteckningarna som Messenius nämner årtalet 1138 i samband med konung Sverker

Vad det gäller årtalet 1138 är förhållandena gåtfulla, och en längre utredning krävs. Enligt anteckningarna grundlade Sverker I biskopskyrkan år 1138, och även Jacobus Gislonis nämner Sverker i samband med detta årtal. I sin Chronologia, tryckt 1592, skriver han: "1138 Sverchervs II. Duo monasteria condidit: Alvastra &Varnhem" (1138 Sverker II. Han grundade två kloster: Alvastra och Varnhem). År 1647 tolkar Laurentius Laurinus uppgiften på detta sätt: "An. Chr. (Året efter Kristi födelse) 1138. kom Suercker II. til Konungawäldet hwilcken Alwastra och Warnhem Kloster

upbygde". Dessförinnan hade Messenius tolkat den alltför korta anteckningen på ungefär samma sätt: "År 1138.... Detta år inträffade även, att götarnas konung Sverker samtidigt utverkade åt sig Svealands konungastol."[17] Jacobus Gislonis tryckta Chronologia var en viktig källa för Messenius och en huvudkälla för Laurinus. Uppenbarligen har bägge fått detta årtal från honom, men varifrån har Jacobus Gislonis fått detta årtal?.

Årtalet 1138 finns inte i annalerna, inte hos Ericus Olai, Prosaiska krönikan, Lilla rimkrönikan, bröderna Olaus och Laurentius Petri och inte hos Johannes Magnus, som annars är huvudkällan för Jacobus Gislonis. Gick man efter Johannes Magnus, kunde man helt enkelt inte komma fram till årtalet 1138, ty Johannes berättar, att konung Ragvald dödades i Karleby 1139, och att götarna då valde Magnus Nilsson till konung. Denne invecklade sig dock i krigiska förvecklingar, och medan han ännu levde valde östgötarnas stormän och folk Sverker till Götalands konung. Därefter samtyckte svearna, och Sverker blev konung också över svearnas rike.[18] Årtal meddelas inte, men eftersom Sverkers företrädares företrädare skulle ha dräpts 1139, kan han själv ju inte ha valts året innan. Johannes Magnus årtal är för övrigt felaktigt, och över huvud taget har vi inte några årtal rörande Sverkers konungatid. Allt vi har är några hållpunkter i Saxos krönika. Sverker skulle ha valts till konung medan Magnus Nilsson ännu levde, och denne stupade som bekant i slaget vid Fotevik 1134. Sverker skulle vidare ha blivit lönnmördad kort före blodsgillet i Roskilde,[19] vilket ägde rum 1157. Någon gång före 1134 skall Sverker således ha blivit konung. Om årtalet 1138 är riktigt, kan det således inte vara året för hans trontillträde vare sig enligt Johannes Magnus eller enligt Saxo. År 1143 skall Sverker ha grundat Alvastra och 1150 Varnhem. Intetdera årtalet påminner om 1138.

Sammanfattningsvis kan sägas, att årtalet 1138 är förknippat med Sverker enbart i Jacobus Gislonis Chronologia och i anteckningar ur biskop Karls utredning. Jacobus har inte fått årtalet ur någon av våra bevarade medeltidskällor, och ej heller har han haft anledning att med ledning av källuppgifterna draga slutsatsen att någon av de viktiga händelserna under konungens regering skulle ha tilldragit sig detta år eller däromkring. Däremot kan Jacobus ha fått årtalet ur en nu förlorad medeltidskälla, och då ligger det närmast till hands att tänka på biskop Karls utredning.

Enligt bägge källorna fullbordade eller så gott som fullbordade Sankt Erik kyrkan

Enligt anteckningarna ur biskop Karls utredning skulle Erik den helige ha fullbordat biskopskyrkan, som invigdes 1150. Messenius uppgifter överensstämmer så långt, att även enligt honom helgonkonungen skulle ha gjort den väsentliga insatsen, men katedralen invigdes dock inte förrän 1435. I detta avseende tycks hans framställning vid första påseende överensstämma med Erikslegenden, som berättar,

att konungen ivrigt bemödade sig om "att fullborda kyrkan", men som alltså inte berättar, att konungen skulle ha fullbordat katedralen.

Messenius bygger dock inte på Erikslegenden, och det är tvivelaktigt, om man ens kan tala om en överensstämmelse mellan hans ordalag och Erikslegendens uppgift. Enligt honom uppförde Sankt Erik kyrkan "på ett lysande sätt ända upp till taket". Den som uppför en byggnad ända upp till taket måste väl sägas ha fullbordat den? Detta har han själv insett och medgivit, ty han skriver, att efter Sankt Eriks död återstod endast att "lägga sista handen vid detta bygge" (fabricae "vix per ducentos annos, extrema potuit manus applicari").

Anledningen till, att han inte uttryckligen kan säga att Sankt Erik fullbordade kyrkan, är att han, missledd av Ericus Olai, trodde att helgonkonungens domkyrka låg i Östra Aros. Messenius visste nämligen mycket väl, att denna hade invigts först 1435. Sankt Erik kan givetvis inte ha fullbordat en kyrka, som invigdes först inemot 300 år efter hans tid. Däremot kunde han ju ha fullbordat domkyrkan i Gamla Uppsala, men eftersom Messenius var missledd av Ericus Olais uppgift om hednatemplets läge, tänkte han inte på denna domkyrka.

Enligt Messenius uppfattning hade Erik den helige uppfört domkyrkan ända till taket, och det återstod endast att lägga sista handen vid bygget, men arbetet avslutades ändå inte förrän 275 år efter konungens död. Domkyrkan invigdes ju först 1435. Vid närmare eftertanke har Messenius begripit att denna långsamhet och försumlighet är helt orimliga. I Scondia har han därför omtolkat uppgiften på ett intressant sätt. Han skriver där, att Karl Sverkersson grundlade domkyrkan, "som hade uppförts till sitt fastigium två århundraden därefter." Fastigium är ett latinskt ord som betyder: gavel, takås, takresning, höjd, spets, krön.[20] Ordet visar, att Messenius fattade uttrycket "uppföra ända till taket" så, att byggnaden uppfördes ända till takets högsta delar. Genom att skjuta byggnadens färdigställande två hundra år framåt i tiden (till 1360-talet) får Messenius det att verka rimligare, att domkyrkan invigdes först 1435. Messenius´ egna uppgifter i Sveopentaprotopolis och hans omtolkning av dessa uppgifter i

Fig 7. Enligt biskop Karls utredning grundlades Uppsala domkyrka år 1260, och enligt Messenius skall en biskopskyrka i Uppsala ha grundlagts vid 1200-talets mitt. Messenius bygger uppenbarligen på biskopens utredning och visar att uppgifterna var tillgängliga redan 1611. Först 1435 invigdes domkyrkan, som dock då ännu saknade de mäktiga västtornen. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Scondia visar således, att uttrycket av honom uppfattades som liktydigt med att fullborda eller med att så gott som fullborda.

Intressant nog föreligger en ordagrann överensstämmelse mellan Messenius och biskop Karl utan att någon motsvarighet finns i Erikslegenden. Messenius skriver nämligen, att Sankt Erik uppförde byggnaden "ända upp till taket" (ad tectum usque splendide perduxit). Denna uppgift saknar motsvarighet i Erikslegenden men överensstämmer såväl i sak som i uttryck med anteckningar ur biskop Karls utredning, i vilken det heter att katedralen "uppfördes till taket" (templum Cathedrale "ad tectum eductum"). I ena fallet har vi uttrycket ad tectum perducere och i andra fallet ad tectum educere. Endast ett prefix skiljer således.

Messenius' uppgifter gäller dock domkyrkan i Gamla Uppsala på 1150-talet, och anteckningarnas uppgifter gäller domkyrkan i Östra Aros år 1260. Har samma uttryckssätt i biskop Karls utredning använts om båda domkyrkorna? Eller har någon av våra källor valt att använda samma uttryck två gånger, när de omskrev biskopen Karls uppgifter? Frågorna kan inte med säkerhet besvaras.

Enligt bägge källorna begrovs Sankt Erik i kyrkan först 1161 eller efter sin motståndares fall

Enligt anteckningarna ur biskop Karls utredning begrovs Sankt Erik mitt i domkyrkan i Gamla Uppsala år 1153 eller med Peringskiölds rimligare tolkning 1161. Messenius berättar, att man upptog konungens kropp ur dess olämpliga grav och begrov den i den gamla biskopskyrkan, först "sedan danskarna, den helige mannens dråpare, hade tillintetgjorts och ända till nedslaktning utplånats av upplänningarna och hälsingarna på det fält, där Danmarks kyrka, som strax därefter grundades med hjälp av bytet från de dödade och fick namn efter dem, alltjämt står kvar."

Konung Magnus, Erik den heliges dråpare, blev dödad av Karl Sverkersson i Örebro. En annal uppger, att detta hände 1161.[21] På 1400-talet uppgav man emellertid, att detta hade hänt inte långt från Uppsala eller vid Danmarks kyrka,[22] och Messenius följer alltså dessa sentida uppgifter, som är hämtade från Prosaiska krönikan och Ericus Olai. Enligt anteckningarna begrovs helgonkonungen i Gamla Uppsala 1161, och enligt Messenius begrovs han där först efter sina fienders fall, som inträffade 1161. Vi finner således återigen en intressant överensstämmelse mellan Messenius och anteckningarna.

Enligt anteckningarna grundlades biskopskyrkan i Östra Aros år 1260, och att döma av Messenius uppgifter skall en biskopskyrka i Uppsala ha grundlagts vid mitten av 1200-talet

Enligt anteckningarna ur biskop Karls utredning grundlades biskopskyrkan i Östra Aros år 1260 under konung Valdemars re-

gering. Eftersom Messenius felaktigt trodde, att denna domkyrka hade grundats redan på 1100-talet, kan man inte vänta sig att hos honom finna någon uttrycklig uppgift om, att denna domkyrka skulle ha grundats 1260, men där finns en mycket märklig uppgift. Erik den helige skulle ju ha byggt domkyrkan ända till taket, men efter hans död "kunde man knappt inte lägga sista handen vid detta bygge på två hundra år." Messenius vet dock mycket väl att domkyrkan invigdes först 1435, och om man räknar 200 år tillbaka från detta årtal kommer man till 1235, men eftersom det rörde sig om "knappt" 200 år, hamnar vi omkring 1250. Erik den helige stupade emellertid redan 1160. Messenius uppger 100 år för litet, och uppgiften rättades två år senare, när Henrik Hammerus gav ut en översättning av Sveopentaprotopolis. Där heter det att kyrkan "i Tryhundrade åhr ther effter nepligen kunde förfärdigas."[23] Desto märkligare är det därför, att Messenius i Scondia håller fast vid siffran två hundra.

Bästa förklaringen till denna märkliga felräkning ger oss anteckningar ur biskop Karls utredning, som berättar, att domkyrkan i Östra Aros grundlades 1260 och "uppfördes till taket". Messenius skulle alltså ha funnit två uppgifter om domkyrkor, som hade fullbordats eller så gott som fullbordats, den ena på 1150-talet och den andra 1260. Eftersom han ansåg, att det rörde sig om en och samma domkyrka, har han tagit den förra uppgiften för god – den bestyrktes ju av Erikslegenden! – , men han tog i hastigheten den andra som ut-

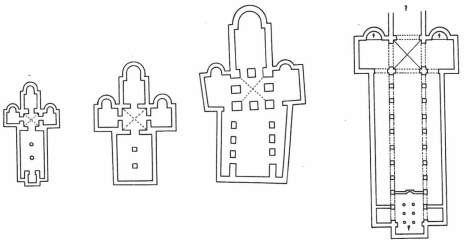

Fig 8. Planer visande fyra arkitektoniskt närbesläktade kyrkor. Endast Gamla Uppsala är sned. (Tore Littmark 1985).

gångspunkt, när han räknade fram de två hundra åren. Detta förklaringsförsök kan dock inte bevisas, och givetvis kan Messenius ha räknat fel. Han kan ha gjort sig skyldig till ett rent slarvfel. Påpekandet, att Messenius har knappt 200 år i stället för 300 äger inte samma styrka som de andra påpekandena, men märkligt nog höll han fast vid siffran 200.

Vid närmare eftertanke begrep han emellertid, att mer än 200 år förflöt mellan Erik den heliges död och kyrkans invigning. I Scondia har han godtyckligt omtolkat uppgiften. Han skriver där som sagt, att Carl Sverkersson grundlade kyrkan, "som hade uppförts till sitt fastigium två århundraden senare."[24] Märkligt nog håller han således fast vid siffran 200, fastän uppgiften omtolkas.

Messenius känner till även årtalet 1260, men denna uppgift har av allt att döma ej hämtats från biskop Karl. Han skriver i Scondia att "år 1260, under konung Valdemars samt de uppsaliensiska ärkebiskoparna Jerlers, Laurentius´ och Folkes tid – alla drevo de på angående ärkesätets flytt-

ning – , befordrades detta bygge med alla kraftansträngningar."[25] Några rader dessförinnan nämner han, att påven Alexander IV i ett brev till de svenska biskoparna uppmanar dem att befordra ärkesätets nybygge. Brevet utfärdades 1259, men Messenius tidfäste det felaktigt till 1260.[26] Detta brev torde vara hans enda källa, och för övrigt tycks Messenius i Scondia inte ha ytterligare några uppgifter ur biskop Karls utredning utöver dem, som han hade använt redan i Sveopentaprotopolis.

Det finns åtskilliga skillnader mellan biskop Karl och Messenius.

De viktigaste är följande:

- I anteckningarna ur biskop Karls utredning finns åtskilliga uppgifter om hednatemplets rening och förening med den nya domkyrkan, men dessa uppgifter saknas hos Messenius.
- Konungen, som grundade domkyrkan, kallas hos biskopen Sverker I men hos Messenius Sverker II.
- Endast Messenius har uppgiften att Sankt Erik stupade "inom kungliga trädgården", där nu en klar källa springer fram.
- Endast Messenius har uppgiften, att Sankt Erik skulle ha begravts på den plats, där senare ett kapell uppfördes.
- Endast Messenius har uppgiften att biskopskyrkans grund lades av "marmor."

Endast hos biskop Karl finns uppgifterna att hednatemplet hade renats och förenats med den nya domkyrkan

I anteckningar ur biskop Karls utredning finns några intressanta uppgifter angående hednatemplet och den första domkyrkan. Två av dem sammanfaller med Messenius´ redogörelse, nämligen uppgiften, att domkyrkan byggdes av konung Sverker, och uppgiften, att den byggdes på samma plats, där hednatemplet hade legat. Därutöver berättar anteckningarna, att de tre gudarnas hedniska gamla byggnadsverk hade renats av Yggemund medelst eld och helgats, och att det förenades med den nyanlagda biskopskyrkans grund. Fastän Messenius inte har några uppgifter, som bekräftar dessa upplysningar, kan dessa dock bestyrkas på annat sätt.

Vi börjar med årtalet 1138. Långt innan "anteckningar ur biskop Karls utredning" blev kända, hade flera forskare av helt andra skäl hävdat, att kyrkans äldsta delar hade tillkommit omkring 1140.

Beträffande reningselden, fäste Sune Lindqvist uppmärksamheten på ett runt kolskikt "med ganska stor vidd", vilket han vid sina grävningar hade påträffat inom den så kallade lågkyrkan (östra delen av nuvarande kyrkan i Gamla Uppsala). Strax efter branden hade man påfört ett rent grusskikt, som hade hindrat vinden att sopa bort kol och aska. Detta kolskikt kan, påpekar han, med fördel uppfattas som lämningar från ett av de bål, varmed

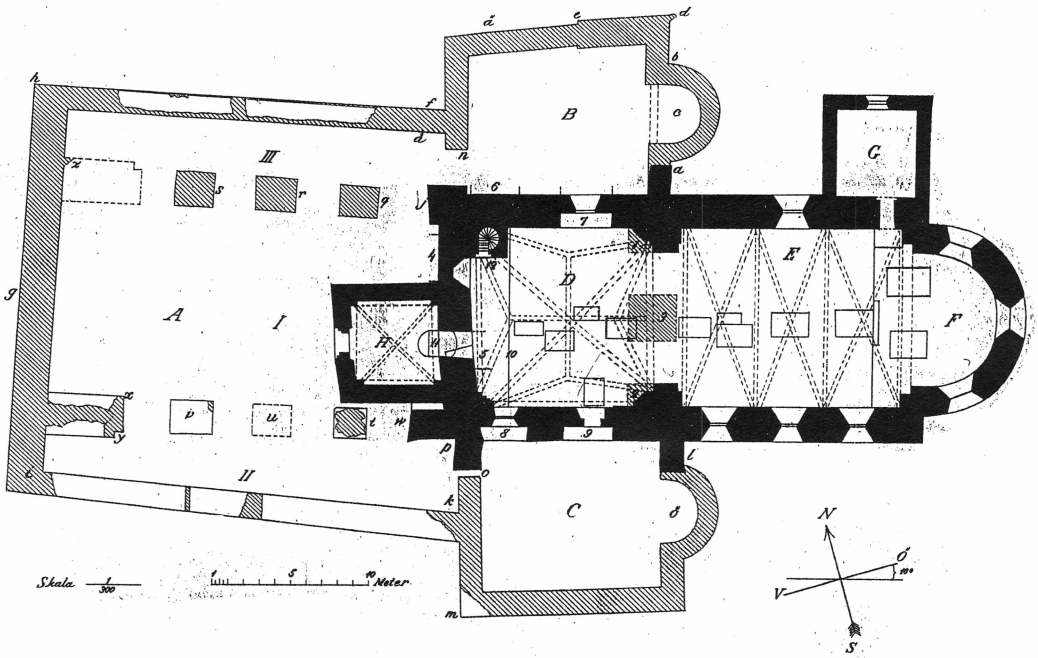

Fig 9. Befintliga murar (i svart) och utgrävda grundmurar i och vid kyrkan i Gamla Uppsala (C M Kjellberg).

man hade renat denna del av tempeltomten. Att döma av 1927 års redogörelse har flera bål funnits på den ursprungliga markytan, och dessa bål kan inte ha samband med det renade hednatemplet. Något bål på någon högre markyta nämns inte 1927.

Enda anledningen till, att man renar och helgar ett hedniskt tempel, är att kristna ämnar använda byggnaden till något annat ändamål. Kristna människor bör således ha funnits på plats innan biskopskyrkan byggdes. Även detta kan bestyrkas. 1927 skrev Sune Lindqvist om utgrävningarna i kyrkan: "Märkligt nog iakttogs flera efter kristen sed anlagda gravar, vilka blivit igenlagda och delvis t.o.m. hunnit sjunka samman före katedralbygget. Jag förmodar därför, att en oansenligare kyrka av trä, vilken icke lämnat några direkta spår efter sig, stått på platsen under viss tid."[27] Sedan anteckningarna ur biskop Karls utredning har blivit kända, går tankarna i stället till det renade och helgade hednatemplet.

Biskopskyrkan skulle vidare ha byggts samman med hednatemplet. Efter en noggrann undersökning av kyrkan kunde Sune Lindqvist 1951 fastslå, att västgaveln av lågkyrkan ursprungligen hade anslutits

till en träbyggnad. 1951 antog han att denna träbyggnad hade varit "en förut befintlig träkyrka", men efter att ha läst Kjell Kumliens bok om biskop Karl hävdar han 1967, att denna träbyggnad måste ha varit "det renade och till kristen tjänst vigda f.d. hednatemplet."[28]

Än så länge har de arkeologiska källorna inte kunnat bestyrka mer än förhållandet, att lågkyrkan har varit förbunden med en träbyggnad, som har använts för kristen gudstjänst, men man kan gå ett steg längre, ty en viktig iakttagelse återstår. Gamla Uppsala kyrka var ursprungligen en korsformad kyrkobyggnad med ett högt torn (nuvarande "högkyrkan") i korsmitten. Dylika kyrkor fanns i Sigtuna (Sankt Per), Enköping (Vårfrukyrkan), Bremen (Sankt Peter) och Gamla Uppsala. Om man granskar dessa kyrkors grundplaner, finner man att de alla är raka efter linjalen utom kyrkan i Gamla Uppsala, som på ett förunderligt sätt har varit sned och förvriden till sin grundplan. Långhuset väster om tornet är snett i förhållande till tornet och "lågkyrkan" (korsarmen öster om tornet), och även norra korsarmens gavel eller norra vägg är sned inte bara i förhållande till långhuset utan även i förhållande till lågkyrkan. Förhållandena är närmast häpnadsväckande, och det förklaringsförsök, som har framförts, är osannolikt. Carl M. Kjellberg skriver nämligen: "Det är korsarmarnas oriktiga placering, som gjort, att hela planen blifvit förskjuten, hvilket blir tydligt af snedheten på tornets (D) västra mur. Då man ej haft stort annat tekniskt hjälpmedel att komma med

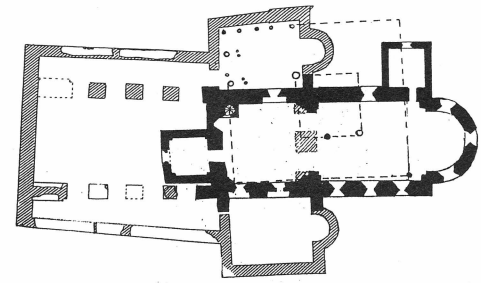

Fig 10. Kyrkan i Gamla Uppsala med stolphål utmärkta (Sune Lindqvist 1927).

än ögonmåttet, är något sådant lätt förklarligt". Han påpekar likaså, att det är ytterst vanligt med sneda och förskjutna grundplaner. Harald Wideen har däremot hävdat att norra korsarmens skevhet beror på, att stenväggen har byggts utanpå en tidigare befintlig trävägg.[29]

Ja, en viss skevhet är inte ovanlig, men med undantag av norra gaveln är korsarmarna något så när vinkelräta i förhållande till lågkyrkans och tornets murar. Det är långhuset väster om korsarmarna och tornet som är uppseendeväckande skevt, och visst kunde man – om man ville – ha byggt långhusets murar i något så när rät vinkel mot korsarmarna. De övriga murarna står ju i något så när rät vinkel mot varandra. Förklaringen måste vara en annan än den, som Kjellberg har framfört.

Sune Lindqvists påpekanden och slutsatser från 1951 och 1967 gör, att en intressant tolkningsmöjlighet ligger nära till hands. Kristna kyrkor skulle byggas i öst–västlig riktning med koret i öster, men för andra byggnader fanns inte några sådana regler. Lågkyrkan eller östra korsarmen har

anslutits till en redan befintlig träbyggnad, som har fått tjäna såsom gudstjänstrum, medan lågkyrkan byggdes färdig, och medan man uppförde de övriga korsarmarnas murar runt omkring den gamla träbyggnaden. Det var ju just så man byggde större stenkyrkor på den tiden. Först byggdes en mindre träbyggnad, som tills vidare tjänade såsom kyrka, och utomkring denna träkyrka byggdes en större stenkyrka. När stenkyrkan var färdig, revs träbyggnaden, och så var det dags för högtidlig invigning. I Gamla Uppsala har träbyggnaden dock inte varit byggd i strängt öst-västlig riktning, och därför har den del av kyrkan som byggdes utanpå träbyggnaden fått en annan riktning än resten av kyrkan, som byggdes öster om trähuset. En dylik träbyggnad måste ha varit stor. Mellan lågkyrkan och den färdiga katedralens västra gavel har man kunnat få in ett hus, som var omkring 35 meter långt och omkring 20 meter brett.[30] Här har alltså av allt att döma funnits en stor träbyggnad, som hade annan riktning än en kristen kyrka, och som således av allt att döma inte har använts som kristet gudstjänstrum. Har man biskop Karl i åtanke, ligger det nära till hands att tänka på Uppsala hednatempel och tolka träbyggnaden som hednatemplet.

Det är dock viktigt att inskärpa, att dessa skäl är endast sannolikhetsskäl utan beviskraft. Iakttagelserna på kyrkans murar och grundplan kan tydas så, att lågkyrkan har anslutits till en redan befintlig träbyggnad, som har varit mycket stor, och som till skillnad från en kristen kyrka inte har varit byggd i öst-västlig riktning. Ensamma visar dessa skäl emellertid inte, att byggnaden tidigare har tjänstgjort som hedniskt tempel. Gravarna under kyrkan visar att kristna har begravts inom detta område innan stenkyrkan byggdes, men de visar inte att de första kristna har firat gudstjänst i ett renat hednatempel. Kolskiktet visar, att man innan lågkyrkan byggdes har eldat inom området utanför träbyggnaden, men det visar inte att bålet har varit något slags reningseld. Ej heller kan detta skikt sammanställas med den träbyggnad, som skall ha anslutits till stenkyrkan. Sannolikhetsskälen är dock så intressanta, att man inte har rätt eller anledning att avfärda de av biskop Karls uppgifter, som icke återfinns hos Johannes Messenius, utan tvärtom har man all anledning att hålla dem i minnet vid kommande grävningar ute i Gamla Uppsala.

Tills vidare måste vi nöja oss med att fastslå, att biskop Karls uppgifter otvivelaktigt är av värde så långt, att de bekräftar att hednatemplet har legat på samma plats som kyrkan i Gamla Uppsala, och att templet har varit en byggnad. Johannes Messenius´ framställning bekräftar, att uppgiften om hednatemplets läge fanns i den medeltida källan.

Konungen, som grundade domkyrkan, kallas hos biskop Karl för Sverker I men hos Messenius Sverker II.

Enligt både biskop Karl och Johannes Messenius grundade Erik den heliges företrädare konung Sverker domkyrkan, men

den förre kallar honom Sverker I och den senare Sverker II.

Förklaringen är – som Kjell Kumlien har påpekat – , att man på 1600-talet trodde, att en konung Sverker hade funnits före Erik den heliges företrädare. (Ynglingasagans kung Sveigder hade fått sitt namn förvanskat till Sverker.)[31] Messenius har helt enkelt rättat ett enligt hans uppfattning felaktigt regentnummer.

Endast Messenius har uppgiften, att Sankt Erik stupade "inom den kungliga trädgården", där nu en klar källa springer fram.

Messenius berättar, att Sankt Erik stupade "inom den kungliga trädgården", nära en källa och ett kapell. Schück har uppmärksammat uppgiften och finner den "egendomlig, ty ännu på Peringskiölds tid visades S. Eriks källa bredvid kapellet på Riddartorget; själva kapellet var däremot på Messenius´ tid blott en ruin, och om något annat kapell i den kungliga trädgården, som låg nedanför Slottshöjden, mellan denna och ån finnes mig veterligen ingen uppgift." Givetvis visste Messenius var Sankt Eriks kapell fanns, ty han var ju själv uppsalaprofessor och verksam i just dessa kvarter, när han skrev Sveopentaprotopolis. Han har inte förväxlat Riddartorget med någon anläggning i den dåvarande kungliga trädgården. Möjligen kan han dock ha räknat området kring kapellet till den dåvarande kungliga trädgården, emedan de båda områdena gränsade till varandra. I Scondia skriver han för övrigt till yttermera visso, att kapellet, som byggdes invid dödsplatsen, låg mycket nära domkyrkan, endast en halv stadie (drygt 90 meter) därifrån. Han känner alltså mycket väl dess läge.

Inte heller överensstämmer denna uppgift med hans egna slutsatser. I Scondia skriver han ju, att hednatemplets offerlund – inte någon kunglig trädgård – hade funnits i området kring Trefaldighetskyrkan. Scondia skrevs visserligen långt senare än Sveopentaprotopolis, men redan i skådespelet Swanhuita från 1612 nämner han "Odens lund", som ju har varit belägen intill hednatemplet.[32] Att offerlunden skulle ha legat här är hans egen slutsats, byggd på den felaktiga uppfattningen, att hednatemplet låg på domkyrkans plats.

Den rimliga förklaringen till hans märkliga uppgift om den kungliga trädgården måste vara, antingen att han räknar området kring kapellet till den dåvarande kungliga trädgården, eller att han i någon källa har funnit, att området vid Sankt Eriks kapell och källa, där kungen enligt sägnen skulle ha stupat, kallades den kungliga trädgården. Är denna uppgift möjlig och sannolik? Enligt Erikslegenden fick Sankt Erik besked om att fienden var i antågande, när han deltog i mässan "i Den heliga trefaldighetens kyrka på det berg, som kallas Herrens berg, där nu ärkebiskopskyrkan är grundad."[33] Johan Anund har kunnat påvisa, att en stenlagd gata ledde upp mot Domberget redan på 1100-talet. Domkyrkans gamla klocktorn har av Nils Sundquist tolkats som en kunglig kastal från 1100-talet, men hans

slutsats är omstridd. Åtminstone på 1200-talet ägde konungen ån och fisket mittför Domberget. Många forskare – framför andra Nils Sundquist – har uppfattat Domberget som en kunglig egendom och uppehållsplats.[34] Vid sidan av detta berg skulle alltså – enligt Messenius – en kunglig trädgård ha funnits. I denna omgivning skulle en kunglig trädgård passa bra. Trädgårdar fanns redan på 1100-talet.[35]

Uppgiften är således varken omöjlig eller osannolik, men den kan inte bevisas, och vi vet alltför litet om Dombergets äldsta historia för att kunna påstå något med bestämdhet. Dessutom är det som sagt möjligt att den sentida trädgården åsyftas. Uppgiften bör dock hållas i minnet vid framtida grävningar i området.

Endast Messenius har uppgiften, att Sankt Erik skulle ha begravts på den plats, där senare ett kapell uppfördes

Enligt Messenius skulle Sankt Erik först ha begravts på den plats, där man sedermera byggde "en liten helgedom, uppkallad efter Sankt Eriks namn" (aedicula de nomine sancti Erici). Uppgiften att Erik den helige ursprungligen skulle ha begravts mycket nära den nuvarande domkyrkan återkommer i Scondia, där Messenius framför mycket väl underbyggda invändningar mot sin egen missuppfattning, att det fanns ett domkyrkobygge i Östra Aros redan omkring 1160. Messenius skriver: "Vidare, om år 1160 en kyrka hade funnits där (i Östra Aros), varit påbörjad och så mycket fullbordad, skulle Erik den helige icke först ha begravts på en oinvigd plats synnerligen nära (denna kyrka) och därefter ha flyttats till Uppsala biskopssätes första basilika (det vill säga ovannämnda kyrka), som var belägen en halv stadie (drygt 90 meter) därifrån, utan han skulle ha begravts inom det nya byggets murar."[36] (Förklaringar är insatta inom parentes i texten av översättaren.) Ja, visst har Messenius rätt i, att det inte fanns någon domkyrka i Östra Aros 1160, men det, som är intressant i vårt sammanhang, är att han även denna gång hävdar, att helgonkungen begravdes endast drygt 90 meter från nuvarande domkyrkan i Östra Aros.

Varifrån har Messenius fått denna uppgift? I varje fall har han inte fått den från Erikslegenden, som endast meddelar följande: "Då fienderna hade begivit sig bort och kvarlämnat den heliga kroppen på dråpsplatsen, buro några få kungatjänare, som hade stannat kvar, honom till ett närbeläget hus, som tillhörde en stackars fattig änka." "Det övriga om hans liv och den heliga kroppens överflyttning och underverken.....är beskrivet annorstädes", försäkrar legenden.[37] Det skall alltså ha funnits fler nedskrivna uppgifter om vad, som hände med liket. Messenius kan ha fått sin uppgift från en dylik källa eller från vad, som berättades om kapellet i Uppsala ännu på hans egen tid.

Kan uppgiften härröra från biskop Karls utredning? Det är inte omöjligt. Åtminstone är Messenius uppgift inte oförenlig med anteckningarnas uppgift, att konungen år 1153 eller enligt Pering-

skiölds rimligare läsning 1161 begrovs mitt i domkyrkan i Gamla Uppsala. Konungen stupade emellertid enligt källorna 1160 eller om man bygger på andra tidsbestämningar snarare 1159.[38] Mellan dråpet 1159 eller 1160 och begravningen 1161 måste liket rimligtvis ha förvarats på något annat sätt eller något annat ställe. Messenius´ uppgift är helt klart mycket intressant.

Endast Messenius har uppgiften, att biskopskyrkans grund lades av "marmor".

Enligt Messenius grundlade konung Sverker biskopskyrkan, och grundvalarna "voro av marmor" (marmorea Templi cathedralis jecit fundamenta). Denna märkliga uppgift återkommer i Scondia på två skilda ställen med ungefär samma ord (jactis ex marmore fundamentis, fundamenta marmorea). I fångenskapen på Kajaneborg skrev Messenius sitt skådespel Christmannus, och här berättar han samma sak på svenska:

"Thär som hedniska kyrkian stodh
Lade kungh Karl then herre godh
Grunwalen / wtaf marmor sten
Till domkyrkian / hon byggies seen;"[39]

Hans ihärdigt upprepade uppgift har märkligt nog förbigåtts av alla. Varken Messenius själv eller efterföljande historieskrivare har nämligen tänkt på eller haft klart för sig, att ordet marmor i medeltidslatinet kan vara liktydigt med ord som lapis, petra och saxum (sten, klippa och stenblock), oavsett bergarten. [40] Med en dylik översättning ger Messenius´ ord utmärkt mening, men fråga är vilken av domkyrkorna det gäller. Eftersom han skriver, att Sverker arbetade för att han skulle kunna smycka Sverige "med den heder, som ett ärkesäte medför", är det möjligt, att uppgifter om den nuvarande domkyrkans grundläggning 1260 har förts bakåt i tiden. Dels räknade Messenius ju med, att uppgifterna från 1138 och 1260 gällde samma domkyrka, och en kyrka kan ju grundläggas endast en gång. Dels är det intressant, att han redan vad det gäller Sverkers tid talar om ett ärkesäte, fastän Sverige fick ett sådant först 1164. Den nuvarande domkyrkan byggdes av huggen sten vad det gäller socklar och pelare. För övrigt är den byggd i tegel. I fråga om denna kyrka skulle orden om "marmorgrunden" passa utmärkt. Biskop Karl har i så fall velat säga, att grunden till skillnad från murarna byggdes av huggen sten. Också i fråga om domkyrkan i Gamla Uppsala skulle orden emellertid passa utmärkt. Hela byggnaden är uppförd av sten. Biskop Karl har i så fall velat säga att konungen lät uppföra en stenkyrka.

Det är sannolikt så, att ordet marmor ofta står för mindre ädla stenslag, men de klara och entydiga beläggställena är få. Därför är det vanligt, att inte ens framstående latinare är medvetna om ordets dubbeltydighet. Messenius själv har inte anat sammanhanget. Även i skådespelet Christmannus, som är skrivet på svenska, använder han ju ordet marmor, som åtminstone på svenska är helt entydigt och inte betyder något annat än marmor. [41] Få

om ens någon av efterföljande historieskrivare har varit så framstående i latinet som han, och för dem har hans ord endast varit märkligt och misstänkt. Först i vår tid, när vi har många och utförliga ordböcker, är det lätt att ana rätta sammanhanget.

Både Messenius och upphovsmannen till anteckningar ur biskop Karls utredning har hämtat uppgifter ur samma källa, nämligen "Biskop Karls utredning".

Det är således uppenbart, att Messenius har hämtat många uppgifter om Uppsala ur en eller möjligen flera äldre källor, som numera inte står oss till buds. Det finns flera likheter mellan hans framställning och anteckningar ur biskop Karls utredning. Har möjligen författaren till anteckningar ur biskop Karls utredning hämtat några av sina upplysningar från Messenius Sveopentaprotopolis?[42] Svaret måste bli ett bestämt nej. I och med att Messenius trodde, att såväl hednatemplet som den första domkyrkan hade uppförts i Östra Aros på den nuvarande domkyrkans plats, avviker hans framställning – skenbart – så starkt från biskop Karls uppgifter, att ingen på grundval av Messenius uppgifter skulle ha kunnat få fram något som liknade anteckningar ur biskop Karls utredning. Kjell Kumlien har med stor noggrannhet och stort skarpsinne behandlat anteckningarna och därvid även Messenius' uppfattningar, men inte ens han har ens anat ett samband mellan Messenius och anteckningarna. Messenius har dessutom – som vi har sett – åtskilliga uppgifter utöver anteckningarna, och varför skulle inte de ha tagits med, om anteckningarnas uppgifter hade byggt på Messenius?

Kjell Kumlien har vidare sammanställt en mängd uppgifter, som var okända för 1600–talets lärde men ändå återfinns i anteckningarna. Katedralen i Östra Aros började enligt urkundernas vittnesbörd byggas omkring 1260. (Schefferus trodde, att rätt årtal var 1249.) En biskop Karl av Västerås har haft påvens uppdrag rörande ärkesätets förflyttning. Sverker kallas helt riktigt för Sverker I och inte för Sverker II; (det senare numret fick han inom 1600-talets historieskrivning). Kumlien skriver: "Biskopsårtal och liknande i våra anteckningar stämmer inte med vad som meddelas hos Messenius och hans efterföljare. Oberördheten av den svenska medeltidsannalistikens centrala stoff är påtaglig och likaså av senmedeltida svensk hagiografi." Biskop Henrik kallas endast så och inte beatus eller sanctus (salig eller helig), så som bruket är under senmedeltiden. Erik den helige kallas endast beatus och inte sanctus, fastän den senare benämningen är den gängse i andra källor.[43] Det kan tilläggas, att anteckningarna gör en klar åtskillnad mellan Uppsala och Östra Aros, fastän Ericus Olai och efterföljande lärde gjorde gällande, att både Gamla Uppsala och Östra Aros hade hetat Uppsala sedan urminnes tider.

Uppfattningen, att anteckningarna skulle vara en förfalskning, är omöjlig inte

minst av den anledningen, att varje förfalskare utgår ifrån redan kända uppgifter och anknyter till dem, för att förfalskningen skall bli desto trovärdigare. Till dessa kända uppgifter lägger förfalskaren sedan uppdiktade, dittills okända uppgifter ur egen fatabur. Den mest kända källan till denna tids historia var på 1600-talet Erikslegenden, men det visar sig, att anteckningarna i viktiga avseenden avviker från denna källa. Enligt legenden hade minst tre konungar före Erik den helige byggt på domkyrkan, men enligt anteckningarna grundades den av hans företrädare konung Sverker. Enligt legenden vinnlade sig Sankt Erik om att fullborda denna kyrka, men enligt anteckningarna fullbordade han den redan 1150. Enligt legenden åhörde konungen mässan i Trefaldighetskyrkan år 1160, men enligt anteckningarna uppfördes denna kyrka först av Sverker Karlsson och invigdes 1210. Åtminstone skenbart och vid första anblicken är dessa källor motstridande. Om man tänker sig, att anteckningarna är en förfalskning, måste man samtidigt föreställa sig, att förfalskaren var så fullkomligt vettlös, att han framförde uppgifter, som – åtminstone skenbart – stred mot vad man på 1600–talet trodde sig veta tack vare Erikslegenden – på den tiden ännu betraktad som en av huvudkällorna till den tidens historia. Schefferus var inte sen att påpeka, att anteckningarnas uppgifter stred mot Erikslegenden, och dessa – åtminstone skenbara – motsägelser bidrog till att anteckningarna kom att betraktas som en förfalskning.[44]

Många av anteckningarnas uppgifter återfinns således redan 1611 i Johannes Messenius historieverk Sveopentaprotopolis. Dessa uppgifter kan inte vara förfalskade. Dels var Messenius en hederlig forskare, som lidelsefullt sökte sanningen.[45] Dels var de misstänkta förfalskarna ännu inte födda, när Messenius år 1611 utgav Sveopentaprotopolis; (Olof Rudbeck föddes 1630 och Nils Rabenius 1648).

Somliga av uppgifterna i anteckningarna bekräftas emellertid inte av Messenius, men i dessa fall har vi Kumliens tungt vägande sannolikhetsskäl. Anteckningarna innehåller många uppgifter, som var okända för 1600–talets lärde, men som sedermera har bekräftats. Somliga uppgifter strider rentav mot vad man på 1600–talet ansåg sig veta. Även Sune Lindqvists iakttagelser från Gamla Uppsala är beaktansvärda.

Anteckningarna är således inte någon förfalskning. Messenius har – som vi har sett – åtskilliga uppgifter, som inte återfinns i anteckningarna. Givetvis kan man inte bevisa varifrån han har fått dessa uppgifter, men eftersom han bevisligen och just i detta sammanhang har hämtat uppgifter från biskop Karls utredning, är det möjligt, att även de kommer från samma källa. Därför har de behandlats i detta sammanhang.

Såväl Messenius som anteckningarnas upphovsman har således hämtat uppgifter ur biskops Karls utredning, och urvalet har inte blivit detsamma, även om många uppgifter går igen på bägge ställena. Biskopens utredning är på grund av sin ålder en viktig källa till Uppsalas och Sveri-

ges historia. Den ger oss ett inhemskt belägg för Uppsala hednatempel och dess läge. Den visar, att kungarna även på 1100- och 1200-talen hade åtskilligt med Uppsala att skaffa. Den ger oss flera upplysningar rörande Uppsalas kyrkohistoria, och slutligen ger den klart besked om, att Östra Aros ännu i början av 1270-talet hette Östra Aros och inte Uppsala. Tyvärr föreligger emellertid inte en tidig och ordagrann avskrift av denna viktiga källa. Det har därför varit nödvändigt att göra denna utförliga genomgång, som visar att uppgifterna i biskop Karls utredning har varit kända tidigare än man förut trodde, och som bestyrker de viktigaste uppgifterna. Någon tidig och ordagrann avskrift föreligger dock fortfarande inte, och därför vore det angeläget att få fram fler bestyrkande källor.

Noter

1. Nils Sundquist har i Uppsala stads historia I, 1953, hävdat, att även Östra Aros har kallats Uppsala sedan gammalt, och att hednatemplet har legat där. Källorna visar dock, att ortnamnet Uppsala fram till omkring 1280 avser endast Gamla Uppsala (Stefan Söderlind, recension av Uppsala stads historia I, Historisk tidskrift 1956, s. 208. Erik Lönnroth, Uppsalas uppkomst, Dagens Nyheter 22/5 – 1953.
2. Scriptores rerum svecicarum medii aevi II. Ediderunt ac illustrarunt Ericus Gustavus Geijer et Johannes Henricus Schröder, Upsaliae 1828, I s. 5.
3. Kjell Kumlien, Biskop Karl av Västerås och Uppsala ärkesätes flyttning, Historiskt arkiv 14, 1967. Claes Annerstedt, Schefferus och Verelius. En literär fäjd i sjuttonde seklet, i: Ur några antecknares samlingar. Gärd af tacksamhet och vänskap till mästaren i svensk bokkunskap G. E. Klemming, 1891. Nils Sundquist, Det forntida Upsala i 1600–talets lärda spekulation, i: Uppland 1953.
4. Sune Lindqvist, Uppsala hednatempel och första katedral, Nordisk Tidskrift 1967. Jan Liedgren, recension av Kjell Kumliens bok Biskop Karl av Västerås..., Historisk Tidskrift 1968, s. 344.
5. Nils Sundquist, Biskop Karl av Västerås och hans byggnadshistoriska anteckningar, Uppland 1967/68. (I själva verket tillskrivs inte anteckningarna utan utredningen, "scripta", biskop Karl.) Sundquist redovisar själv, att andra forskare tidfäster domkyrkan och Trefaldighetskyrkan annorlunda än han. Angående Trefaldighetskyrkan har Kumlien värdefulla påpekanden (1967 s. 19–20, 38, 54–55) liksom en värdefull diskussion om domkyrkans grundläggningsår (s. 16–34). Vad det gäller kyrkan i Gamla Uppsala hävdade Sundquist 1953, att den inte kunde vara yngre än 1000–talets senare hälft (1953 s. 40), men anmärkningsvärt nog invänder han 1967 inte mot anteckningarnas uppgift, att kyrkan skulle ha grundats först 1138.
6. Jan Arvid Hellström, Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid, (Rättshistoriskt bibliotek 16), 1971, s. 58–59. Rune Norberg, Uppsala tempel, i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid band 19, 1975, sp. 335. Lars Gahrn, Sveari-

ket i källor och historieskrivning (Meddelanden från Historiska Institutionen vid Göteborgs Universitet, nr 36), 1988, s. 8–9, 152.

7. Kumlien 1967 s. 3, 9 och 40.
Utöver de ovan anförda uppgifterna finns följande uppgifter om biskopar och ärkebiskopar:
"1130. Nikolaus Ulfr biskop i Uppsala.
1142. Sven Kolle biskop i Uppsala.
1155. Munken Stefan biskop i Uppsala, år 1164 utsedd till ärkebiskop.
1188. Johannes ärkebiskop i Uppsala.
1189. Petrus ärkebiskop i Uppsala.
1198. Olafr ärkebiskop i Uppsala.
1202. Vallerius ärkebiskop i Uppsala.
1219. Olafr Basatamur ärkebiskop i Uppsala.
1237. Jarl ärkebiskop i Uppsala.
1261. Laurentius ärkebiskop i Uppsala."
8. Johannes Messenius, Sveopentaprotopolis, seu Exegesis de quinque primariis & antiquissimis svecorvm gothorvmque emporiis, Vbsalia, Sigtonia, Scara, Birca & Stocholmia, Holmiae MDCXI s. 18–19, 25, 31, 42-43, 44–46.
9. Scriptores rerum svecicarum II:1 s. 272.
10. Henrik Schück, Messenius. Några blad ur Vasatidens kulturhistoria, Sthlm 1920, s. 131–132.
11. Johannes Messenius, Scondia illustrata....Primum edita et observationibus aucta a Johanne Peringskiöld, Stockholmiae 1700–1705, XIII s. 63.
12. Messenius 1611 s. 18–19, 31 och 42.
13. Messenius 1611, s. 46–48. Angående året 1163 eller 1164 se Messenius, Scondia II s. 6–7, XII s. 108–63,XIII s. 63.
14. Messenius, Scondia XII s. 108.
15. Messenius, Scondia XIII s. 63.
16. Messenius, Scondia II s. 7.
17. Jacobus Gislonis, Chronologia sev temporvm series, ab initio mvndi ad nostra haec tempora praesentia, Stockholmiae 1592, s. 72–73). Laurentius Laurinus senior, Sweriges Chronica, Linköping 1647. Messenius, Scondia I s. 97.
18. Historia Ioannis Magni Gothi de omnibus gothorum sveonumque regibus, Romae 1554, bok 18:15-19.
19. Saxonis Grammatici Historia Danica. Rec. P. E. Müller et J. M. Velschow, Havniae 1839, s. 651 och 713. Messenius kände Saxos uppgifter och även årtalen bättre än sina föregångare. Eftersom Sverker valdes till kung före slaget vid Fotevik 1134, begrep Messenius att Sverker inte kan ha valts 1138, men från Johannes Magnus kunde han inhämta att först götarna och sedan svearna hade tagit Sverker till kung. Han drog därför slutsatsen, att svearna hade tagit Sverker till kung 1138. (Messenius, Scondia I s. 97).
20. Messenius, Scondia II s. 7. Axel W. Ahlberg, Nils Lundqvist och Gunnar Sörbom, Latinsk–svensk ordbok, 1966, uppslagsordet fastigium.
21. Westgötalagen utgifven af H. S. Collin och C. J. Schlyter (Samling af Sveriges Gamla Lagar 1), Sthlm 1827, s. 301–302. Göte Paulsson, Annales suecici medii aevi (Bibliotheca historica lundensis – 32), Lund 1974, s. 265.
22. L. Bygdén, Om ursprunget till den historiska mythen om Fale Bure, Samlaren 1891. Gahrn 1988 s. 191. Gahrn, Bland svear och götar, 1989, s. 146, 152.
23. Johannes Messenius, Sveopentaprotopolis ....förswenskat. Af Henrico Hammero, Sthlm 1613, s. 59.

24. Messenius, Scondia II s. 7.
25. Messenius, Scondia XII s. 108–109.
26. Påvebrevet utfärdades 16/2 – 1259, men eftersom det inte dateras med årtal utan endast med uttrycket "i vårt påvedömes femte år", var det lätt gjort för Messenius att räkna fel på ett år. (Brevet finns i Svenskt diplomatarium, nr 458).
27. Sune Lindqvist i NT 1967 s. 238–239. Sune Lindqvist, Uppsala hednatempel Gamla och nya spekulationer, i: Ord och bild 1927 s. 651–653. Sune Lindqvist hävdar : "Sedan Gamla Uppsala omkr. 1140 blivit biskopssäte dröjde det ej länge förrän man där begynte uppförandet av en ståtlig domkyrka". (Lindqvist, Gamla Uppsala fornminnen, Sthlm 1929, s. 46.) Birger Nerman menar, att stenkyrkan började byggas "omedelbart efter biskopssätets förflyttning till Gamla Upsala", vilket skedde "omkring år 1135" (Nerman, Gamla Upsala Svearikets hjärtpunkt, Sthlm 1943, s. 93 och 95). De kommer således snuddande nära årtalet 1138. På grundval av Sune Lindqvists utredning i Fornvännen 1951 tidfäster Olaf Olsen kyrkans äldsta delar till "ca. 1140" (Olaf Olsen, Hörg, hov og kirke, i: Aarböger for nordisk oldkyndighed og historie 1965, s. 130 och 137).
28. Sune Lindqvist, Gamla Uppsala kyrka. Bidrag till dess byggnadshistoria, Fornvännen 1951, s. 224–229. Densamme i NT 1967 s. 239.
29. Grundplanerna finns i Tore Littmarck, Gamla Uppsala, 1985, s. 21. Carl M. Kjellberg, Gamla Uppsala kyrka. Resultatet af gräfningarna därstädes, Upplands fornminnesförenings tidskrift III, s 271–272. Harald Wideen skriver om de stolphål, som Sune Lindqvist 1926 fann under kyrkan i Gamla Uppsala: "Intet av de funna hålen faller utom den romanska stenkyrkans murar, och på det ställe, där en helhet på 5 stolphål är bevarad (innanför norra korsarmens nordmur), skönjes tydligt träkonstruktionens relation till stenbyggnaden: stolpraden och stenväggen är parallella (fig.). Det är svårare att förklara detta som en slump än som ett ändamålsbetingat faktum." Wideen hävdar, att stenkyrkan har byggts utanpå en äldre stavkyrka. (Harald Wideen, Till diskussionen om Uppsala hednatempel, i: Fornvännen 1951 s. 130). Några år senare är Sundquist av samma mening: Stolpraden och muren har tillkommit i samband med varandra: "Följsamheten mot muren visar, att stolparna stått i engagemang gentemot norra korsarmsmuren. Den enklaste förklaringen är att de uppställts som stämplingar för att stötta det vid något tillfälle av sättningar rubbade taket – bjälktaket(?) – i norra korsarmen. Övriga inom samma korsarm funna hål stöda denna teori: alla sluta an till väggarna. Korsarmen har hotat rasa; medelst stämplingar har taket stöttats och räddats" (Sundquist 1953 s. 59). Enligt Wideen var stolpväggen först, men enligt Sundquist var stenväggen först. Wideens förklaring har dock i motsats till Sundquists den fördelen, att den förklarar korsarmens skevhet.

Senare höll Olaf Olsen med Wideen och Sundquist om, att överensstämmelserna mellan stolphålens läge och kyrkomurens är bestickande: "At der foreligger en iöjnefaldende overensstemmelse mellem murens og stolpehulsraekkens forlöb, er ubestrideligt, og såfremt vi kun havde den of-

fentliggjorte plan at gå ud fra, ville det vaere fristende enten at regne med en kontinuitet fra traebygningens til stenkirkens vaegflugt, således som Wideen gör det, eller måske endnu mere naerliggende at tyde stolpehullerne som spor af bygningsstilladser fra tvaerskibets opförelse." Olsen själv hävdar dock, att överensstämmelsen måste "bero på tilfaeldige forhold". Hans skäl är följande: Stolphålen finns enligt Sune Lindqvist i ett lager av sandlera. Ovanpå detta fanns ett lerlager, och mellan jordlagret med stolphål och stenkyrkans golv fanns således ett åtskiljande jordlager utan stolphål. Stolphålen och kyrkmurarna kan då ej ha varit samtidiga. Om stolparna hade gått igenom bägge jordlagren, och om de således hade varit samtidiga med kyrkomuren, skulle kalkblandat fylle "kunna" komma med, när hålet fylldes igen. (Olaf Olsen 1965, s. 130–131, 138–139). Olsens skäl är inte starka. Om stolphålen har gått igenom bägge jordlagren och sedan har fyllts igen med samma slags lera, som utgör det övre jordlagret, kan man inte upptäcka hålen i det övre lerlagret. Däremot kan man upptäcka dem i det nedre jordlagret, som består av delvis annan jord. Olsen förväntar sig, att kalk och murbruksklumpar från kyrkobygget skulle ha kommit med, om man hade fyllt igen stolphålen sedan stenkyrkan hade börjat byggas. Somliga stolpar kan dock givetvis ha dragits upp, och deras stolphål kan ha fyllts igen innan murarna började uppföras. I så fall kan man inte förvänta sig någon kalk i dessa hål. Om övriga hål har fyllts igen under murningsarbetets gång eller efter dess avslutande, kan man ha kört fram ny jord för att fylla igen dessa hål. Kalk och murbruksklumpar kan man ha sparat för att anlägga själva kyrkogolvet, som var ett mycket välanlagt "betonggolv".

Från det övre lerlagret härrör kristna gravar. Lindqvist antog därför redan 1926, att en stavkyrka hade funnits här. 1951 kunde han fastslå, att östra delen (lågkyrkan) av Gamla Uppsala kyrka hade byggts intill en träbyggnad. Det vore verkligen underligt, om man inte hade funnit ett enda stolphål från denna byggnad, utan om alla de funna stolphålen (elva grova och fem klena) skulle härröra från en föregångare på samma plats. Eftersom man både har dragit upp stolparna och fyllt igen stolphålen, har man rätt att draga slutsatsen, att man skulle bygga eller hade byggt nytt på platsen, när så skedde.

Sammanfattningsvis kan sägas, att vi inte har några arkeologiska bevis för att stolphålen skulle ha gått igenom bägge jordlagren, men att ingenting hindrar, att så har varit fallet. Vi vet således endast, att stolphål kan spåras i det nedre lerlagret, och att stolphålen inom norra korsarmen följer dennas norra och västra vägg.

30. Som jämförelse kan nämnas, att byggnaderna på den närbelägna kungsgårdsplatån har varit 40 gånger 10 meter respektive 26 gånger 10 meter. (Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala, Red. Wladyslaw Duczko, 1993, rapport av Gunnar Hedlund s. 67).
31. Kumlien 1967 s. 61–62. Gahrn 1988 s. 151.
32. Schück 1920 s. 132. Messenius, Scondia XIII s. 63. Offerlunden: Messenius Scondia II s. 7. Johannes Messenius Samlade dramer utgifna af Henrik Schück, Upsala

1886–1888, s. 91 och 96, Swanhuita I: 3 och II: I

33. Scriptores rerum svecicarum II:1 s. 276.
34. Sundquist 1953 s. 318–325, 358–362, 277. Johan Anund, Domkyrkoplan i Uppsala, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer Rapport UV 1992:7, s. 45–48.
35. Hakon Hjelmqvist, Have, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 6 (1961) sp. 264 –267.
36. Messenius, Scondia XIII s. 63.
37. Scriptores rerum svecicarum II: I s. 276.
38. Kumlien 1967, s. 53–54.
39. Messenius 1611 s. 45. Messenius, Scondia II s. 7 och XII s. 108. Johannes Messenius samlade dramer utgifna af Henrik Schück (Skrifter utgifna af Svenska literatursällskapet), Upsala 1886–1888, s. 251, Christmannus 5:1.
40. Francisci Arnaldi, Latinitatis italicae medii aevi, Fasciculus II, i: Bulletin Du Cange Archivvm latinitatis medii aevi, tome XII, marmor. Thesavrvs lingvae latinae VIII sp. 410:80. Novum glossarium mediae latinitatis, marmor, exemplet ur Smaragdus´ Ars grammatica. Ett varmt tack till professor Åke Fridh.
41. Svenska akademiens ordbok känner inte till, att orden marmor eller marmorsten skulle kunna beteckna någon annan bergart än marmor. Ordet marmorsten används "dels ss. ämnesnamn, dels om block, skiva, stenstycke av marmor" (SAOB, M 349–350, 352). När Henrik Hammerus 1613 översatte Sveopentaprotopolis till svenska översatte han marmor med marmorsten: Sverker har "Domkyrckionnes grundwaal / vthaff Marmorsteen / ..../ läggia låtit" (Johannes Messenius, Sveopentaprotopolis ..... förswenskat. Af Henrico Hammero, Sthlm 1613, s. 59).
42. Henrik Schück har varit inne på denna tanke (Schück 1920 s. 131).
43. Kumlien 1967 s. 25–26, 61–62.
44. Kumlien 1967 s. 42–43. När två källor har ytterst kortfattade uppgifter, blir de lätt skenbart motsägande. Enligt anteckningarna hade Yggemund renat och helgat templet. Följaktligen fanns det en kyrka i Gamla Uppsala några konungar före Erik den helige, fastän själva stenkyrkan grundlades av Sverker. Om Erik den helige fullbordade den del, som hade förenats med hednatemplet, det vill säga lågkyrkan, kunde man med lika stor rätt säga, att han hade fullbordat (den provisoriska) biskopskyrkan, som att han hade vinnlagt sig om att fullborda (hela) kyrkan. (Katedralen blev ju inte färdig i sin helhet). Om Trefaldighetskyrkan på Erik den heliges tid låg på nuvarande Domkyrkans plats, har den nybyggts helt från grunden och på en helt annan plats åtminstone en gång. Nils Sundquist menar att så har skett, ty framför domkyrkans sydportal har man funnit begravningsfynd från en begravningsplats, som är äldre än domkyrkan (Sundquist 1953 s. 315–317). Därför kan man mycket väl tänka sig, att även ett sent invigningsår kan vara riktigt. Jag vill framhålla att jag här har lagt fram dessa tolkningsmöjligheter enbart för att visa, att man måste vara försiktig, och att man inte utan vidare kan döma ut en uppgift.
45. Messenius fördömde ytterst skarpt all förvanskning av historien (Schück 1920 s. 300–303, Gahrn 1988 s. 276–279). Schück påpekar visserligen, att fem runinskrifter, som Messenius meddelar, torde vara för-

falskade eller grovt feltolkade (Schück 1920 s. 141–142), men de är i själva verket hämtade från Olaus Magnus Historia om de nordiska folken (I: 29–30). Messenius hade ännu inte genomskådat bröderna Magnus och har således handlat i god tro. Harald Olsson kan därför fastslå: "Medveten förfalskning eller uppdiktande av fakta synes han inte kunna beskyllas för" (Harald Olsson, Johannes Messenius Scondia illustrata, Lund 1944, s. 314).

1926 års utgrävning

Sedan denna utredning skrevs har ytterligare ett inlägg rörande Uppsala hednatempel tryckts, nämligen Else Nordahl, ... templum quod Ubsola dicitur.... Med bidrag av Lars Gezelius och Henrik Klackenberg, Aun 22, Uppsala 1996. Skriften innehåller främst en föredömligt utförlig och noggrann redogörelse för Sune Lindqvists utgrävningar i och kring kyrkan i Gamla Uppsala. Författarinnan själv visar prov på berömvärd försiktighet. I dessa sammanhang skall endast påpekas, att Lindqvists egna redogörelser ger en rättvisande bild av utgrävningen, men att tolkningen av fynden är svårare än Lindqvists skildringar ger vid handen. Stolphålen utmed muren kan enligt Nordahl mycket väl härröra från en träkyrka, som har kvarstått medan stenkyrkan uppfördes. Biskop Karls uppgifter åberopas såsom en värdefull källa. Dock ställer Nordahl sig tveksam till uppgiften att biskopskyrkan år 1138 byggdes samman med ett hednatempel. Den måste ha byggts samman med en träkyrka, ty så långt fram i tiden kan det inte ha funnits något hednatempel här, menar Nordahl (s. 68–69). Jag instämmer och påpekar endast stillsamt, att just denna uppgift ju finns hos biskop Karl. Först renades och helgades ju de tre gudarnas gamla byggnadsverk av Yggemund, och därefter – vi vet inte hur långt därefter – förenades det före detta hednatemplet med biskopskyrkans nyanlagda grundvalar. Mellan Yggemunds tid och Sverkers användes templet således till något annat än hednisk helgedom – rimligtvis till kyrka, eftersom det sägs att byggnaden hade "helgats" (sanctificato). Liksom på Messenius´ tid har man alltså även i vår tid ställt sig tveksam till biskopens redogörelse, eftersom man menar att den inte skulle innehålla uppgifter, som den dock i själva verket innehåller.

Uppsala och Salomos tempel

I utförliga redogörelser för Gamla Uppsala brukar Harald Wideens kritiska uppfattning rörande mäster Adams tempelskildring behandlas. Hans uppfattning vilar dock på ett besvärande misstag. Den borde därför aldrig ha nedskrivits och än mindre borde den ha anförts av andra forskare.

Mäster Adam berättar i sin samtida skildring från 1070–talet, att gudahuset i sin helhet är smyckat med guld (totum ex auro paratum est). En gyllene kedja omgiver templet, hängande ovanför husets gavlar och på långt håll glimmande röd åt de tillströmmande (Catena aurea templum circumdat, pendens supra domus vestigia lateque rutilans advenientibus), Adam 4: 26 och scholion 139. Wideen skriver: "Sammanställningen förgyllt tempel och guldkedjor återgår på bibelns förnämsta tempelskildring, I Kon. 6 kap., 21 v." (Wideen 1951 s. 128). Wideen har dock gjort grundfelet, att han har läst 1917 års svenska bibelöversättning, som mäster Adam nästan 900 år tidigare inte kunde ha tillgång till, och inte i stället Versio Vulgata, som

Adam har läst och anför. Mellan 1917 års översättning och Adams skildring finns likheter, men mellan Vulgata och Adams skildring finns inte några likheter alls. Endast ordet guld (aurum) är gemensamt. Det heter: "Domum quoque ante oraculum operuit auro purissimo et adfixit laminas clavis aureis." (Huset framför den heliga byggningen täckte han med renaste guld, och han fäste skivor med gyllene spikar.) De kedjor, som omtalas i 1917 års översättning, lyser här med sin frånvaro.

När templet skildras, använder Vulgata uttrycken "operire auro purissimo", "vestire auro", "tegere auro", "operire lamminis aureis" (I Kon. 6: 14–37), "deaurare auro mundissimo", "lamminas auri obrizi adfixere per totum", "aurum erat probatissimum de cuius lamminis texit domum" och "lamminis aureis tegere " (2 Krön. 3: 4–17), medan Adam har uttrycket "auro parare". I Vulgata finns alltså åtta olika uttryck – några av dem används ett par gånger – , men inget av dem överensstämmer med mäster Adams. Endast ordet guld (aurum) är gemensamt. Även skildringen i 2 Krönikeboken (3: 15–17) bör dragas in i undersökningen: "Framför templets dörrar funnos två pelare....Därjämte funnos något som liknade småkedjor (quasi catenulae) i den heliga byggningen, och han satte dem över pelarhuvudena; likaså funnos hundra granatäpplen, vilka han satte mellan småkedjorna." Här nämns inte att prydnaderna skulle vara gyllene, och några kedjor är det inte fråga om utan i stället "något som liknar småkedjor." Storlek, användning, plats på byggnaden, benämning och väl rimligtvis även utseende var annorlunda för de prydnader, som enligt Vulgata fanns på Salomos tempel.

Pelarna omnämns även på två andra ställen, och här säges pelarhuvudena vara tillverkade "ungefär som nät och kedjor, inflätade i varandra med ett förundransvärt arbete", och tre gånger kallas de "smånät" (quasi in modum retis et catenarum, retiacula, I Kon. 7: 16–21). På ett annat ställe heter det: "och det lilla nätet och granatäpplena över pelarhuvudet voro alla tillverkade av brons" (2 Kon. 25:17). Mäster Adams gyllene kedja och Vulgatas "smånät" av brons har verkligen inte något med varandra att göra. Enda likheten mellan tempelskildringarna är att bägge helgedomarna skulle vara rikt prydda med guld. Som bekant var dock vikingatidens människor mycket förtjusta i guld och förgyllda prydnader.